

STAROHRVATSKA UMJETNOST

Hrvati su imali svoju osobitu umjetnost,⁵⁶⁾ koju su u počecima donijeli već iz svoje pradomovine. Ta se umjetnost očitovala u gradnji crkava, dvorova i u ornamentalnoj plastici. Najviše se u doba hrvatske narodne dinastije od IX. do XI. v. razvila pleterna plastika, pa je zato i zovemo »starohrvatska umjetnost«.

Spomenici starohrvatske arhitekture i umjetnosti nastali su duž čitave naše obale, od zapadne Istre do Bojane. Gdje naidete na takve ostatke, znajte pouzdano, da je tu živio i da živi još i danas hrvatski narod. Ti spomenici govore jasnije od svih pisanih dokumenata, da je tu već u ono davno doba opstojala izgrađena hrvatska narodna kultura.

Slična se doduše ornamentika kao u nas razvila u starije doba i drugdje: na sjeveru i istoku, u Iranu, u Armeniji, a osobito u sjeverno-germanskih naroda. Ona se ipak kod Hrvata razvijala na osobit način i posve nezavisno i od Rima i od Bizanta. Njezine su glavne karakteristike: trotračni pletenac, zavijača, rakovica, ukutnica i zabat.

Pa i crkve sa svodovima, kao na pr. crkva sv. Stjepana u Dubrovniku, starodrevne crkve sv. Ivana i sv. Petra u Stonu, sv. Stjepana u Topolom, crkve s krubetom na če-

⁵⁶⁾ J. Strzygowski, Starohrvatska umjetnost. Izd. Matice Hrvatske. Zagreb, 1927. — Radić, Starohrvatska Prosvjeta. Prijašnja izdanja. — Dr. Šišić, Povijest Hrvata za narodne dinastije. Zagreb, 1925. — Don Frane Bulić, Vjesnici arheološkog društva Split. — Starohrvatska Prosvjeta 1927. i 1928. — J. Strzygowski, Die Altslavische Kunst. Augsburg, 1929.

BJELOUČIĆ CRVENA HRVATSKA 47

tvorini s trompama, crkve s jednom ladom i valjkastim svodom s polupilovima, crkve s jednom ladom, valjkastim svodom i sa slijepim lukovima iznutra i izvana ili s izvanjskim potpornim zidovima — jesu čiste starohrvatske gradnje. Apside (sakristije) starohrvatskih crkava većinom su pravokutne, ili sa pet ili osam stranica poligona ili zaokružene. Take su baš crkve između ostalih i na poluotoku Pelješcu, u prvom redu glasovita crkva sv. Mihajla u Stonu. Na slici (vidi sl. 14.) vidi se izvanjski dio prve stare crkvice i građevni slog; gore pri vrhu imamo starohrvatski prozor sa četiri okna; pogledajmo i donji prozor, gdje su uzidani ostaci tranzena, dvije golubice i zavijačel! S unutrašnje strane toga prozora bio je oltar. Crkvice je duga 4.50 m., a široka 2.50 m. Krov je bio već u rasulu,⁵⁷⁾ ali se nedavno popravio. Crkvice ima s obje strane po tri pregrade, koje sežu od dna na vrh. Ta je crkva bila najprije katolička, a služila se od IX. do kraja XII. v. u njoj služba Božja staroslovenskim jezikom i obredom. U doba zahumskog kneza Miroslava (potkraj XII. v.) postla pravoslavna crkva i ostade takva do god 1535. Dubrovačka republika uvede g. 1535. opet na poluotoku katoličku vjeru, koju bijahu knez Miroslav Nemanjić i njegovi nasljednici gotovo iskorijenili. Od kraja XIV. do kraja XV. v. uvede dubrovačka republika u Stonu ponovo staroslovensku Božju službu.⁵⁸⁾

Ta je crkva jednoć, a možda i dvaput postradala od požara. Klak (kreč) pokrio je divne slike. Vidi se još dobro

⁵⁷⁾ Za popravak te crkve uzalud se pisac ove radnje kao povjerenik konzervatornog ureda u Splitu za starine na Pelješcu i Mljevu obraćao u Beograd ministarstvu, a osobito ministru prosvjete. Nije mogao dobiti ništa za popravak ove divne starohrvatske crkve u Stonu. G. 1928. zagrebački oblasni odbor i konzervatorni ured u Splitu i neki drugi dali su potporu, te se napokon ova crkva pokrija.

⁵⁸⁾ A. Liepopili, Slovensko bogoslužje u Dubrovniku i na teritoriju dubrovačke republike. Jug. Akad. Rad. 220.

slika nekoga kralja s hrvatskom krunom, koji kao njezin donator drži u ruci sliku ove crkve. Druga slika prikazuje sveca, čije ime svršava na —gius (Georgius, Sergius ili slično), dok su prva slova pod klakom nečitljiva. Tu je i slika sv. Ivana Krstitelja s uzdignutom desnicom i kažiprstom. Još se vidi i cijela četvrta slika, koja prikazuje također nekoga sveca. Inače je nekada sva crkvena bila naslikana svecima.⁵⁹⁾

Uz tu je crkvicu dominikovski ženski samostan, koji potječe iz XVII. v., a uz nju je dograđena i novija crkvena sv. Mihajla. (Slika 15.)

Imamo i ruševine sv. Petra u Stonu sa zaokruženom bačvastom apsidom, i ruševine crkve sv. Martina u Stonu sa tri unutrašnje pregrade. Ta je crkva duga 4 m., a široka 2.20 m. Na ruševinama crkve sv. Ivana u Stonu vidimo, da je imala bačvastu zaokruženu apsidu, izvana potpornjak, a iznutra svod sa pet pregrada s obje strane.⁶⁰⁾ (Sl. 16., 17.)

Na Gorici u Stonu imamo i ruševine crkve sv. Mandaljene s bačvastom apsidom. Crkva je duga 20 m., a široka 8.50 m. (Slika 18.)

Crkva bl. Gospe u Lužinama u Stonu obnovljena je s nepromijenjenom od davnine kupolom. (Slika 19.)

U Ponikvama je zapuštena crkva sv. Jurja s tri pregrade. Crkva je duga 4.40 m., a široka 2.60 m.

U Janjini su ruševine crkve sv. Jurja, gdje su nađeni ostaci transena i arhitrava s čistom starohrvatskom ornamentikom.

Crkve sv. Vida u Potomju, sv. Stjepana u Prizdrini i sv. Lovra u Žukovcu građene su u starohrvatskom slogu i na bačvasti svod.

⁵⁹⁾ O toj crkvi i kraljevoj slici pisao je dr. Lj. Karaman. Vjesnik hrv. arh. dr. Zagreb, 1928. Ser. 15.

⁶⁰⁾ Radić, Starohrvatska Prosvjeta. Prij. izd.

Crkva sv. Petra na obali u Trpnju s potpunim stupovima pred tri je godine srušena.⁶¹⁾

Sve te crkve građene su u starohrvatskom slogu.⁶²⁾ Ali ima još takvih ruševina starohrvatskih crkava nesamo na poluotoku Pelješcu, nego i na svem teritoriju bivše dubrovačke republike. Treba istaći divnu starohrvatsku crkvu s kupolom i izdubinama na Koločepu. (Slika 20.)

Slabljenjem hrvatske države na jugu i premještanjem težišta hrvatskoga narodnog života u početku XII. stoljeća u sjevernije krajeve, propade starohrvatski slog i starohrvatska umjetnost, koja se bila proširila sve do Bojane.

Već smo prikazali ostatke starohrvatske ornamentike iz samoga grada Dubrovnika, ali takvih ostataka ima po svem teritoriju bivše dubrovačke republike. Tako nalazimo i na otoku Lokrumu kod Dubrovnika nekoliko fragmentata u zidu bivšeg vrta benediktovskoga. (Slika 22.)

Na otoku Koločepu kod Dubrovnika ima mnogo ostataka starohrvatske ornamentike. Bivši župnik i hrvatski pisac g. Don Vice Medini skupio je bolje komade i uzidao u crkvu. Tu vidimo divan ostatak zabata s rakovicama na rubovima. Zabat ima oblik trokuta. Lik predstavlja navodno sv. Mihovila. Ovaj su zabat napravili stari Hrvati

⁶¹⁾ Povjerenik za starine za Pelješac i Mljet, pisac ove radnje, po nalogu glavnog konzervatora starina u Splitu Don Frane Buljića bio je u Trpnju zbog te crkvice i naredio, da se ima sačuvati. Trpanjci u seoskoj skupštini odlučše ipak srušiti je, a time su uništili 1000 godina staru hrvatsku crkvu. Tamo su onda napravili park.

⁶²⁾ Ja sam te crkve u svojoj Povijesti Rata (Pelješca) g. 1921. nazvao većinom pravoslavnima, krivo računajući, da je taj slog bizantinski i da su zato pravoslavne. Kako je Dr. Strzygowski dokazao, da je to starohrvatska arhitektura, rado ispravljam ono svoje pogrešno mišljenje. Sada se može konstatirati, da na poluotoku Ratu ili Pelješcu ima još mnogo ostataka starohrvatske arhitekture i ornamentike, i da su te crkve građene u doba, kad je Zahumlje (s Pelješcom) bilo pod vlašću hrvatskih kraljeva.

od nekoga navodno starokršćanskoga kipa iz IV.—V. v. po Kr., koji prikazuje dva lika, te ga s druge strane oklesali tako, da je s te strane izišao starohrvatski zabat, ali kipove su okrenuli glavama dolje. Čitaju se i ove riječi: (E) R SOROR ET BE.. ili (E) R SORORE BE.. (Sl. 21., 23.)

Na Koločepu uzidao je u crkvu g. Don V. Medini i divan odlomak starohrvatskog relijefa sa trotračnim pletencem, i palmetama, kao i fragmente plohe s palmetama, pletencem, križem u sredini, u dnu pas, koji goni vjerojatno zeca, a sa strane dva gola lika bez glava. Vidi se na desnome kraju zavijača. Desni lik (erot) ima rhyton ili rog, iz kojega pije. Gore je krilati grif. (Slike 25., 24.)

Na otoku Šipanu ima također ostataka starohrvatske umjetnosti. Tako na prozoru kuće g. Vlaha Fortunića, nadučitelja i hrvatskog narodnog folklorističkog pisca u Šipanu, ima odlomak trotračnog pletenca. U župnom domu čuva se komad s rakovicama, a gornji mu je dio trotračni pletenac. (Slika 25., 26.)

Isto tako ima dosta te starohrvatske ornamentike i po stonskom i po slanskom Primorju. Tako je u Slanomu prozorni okvir sa 11 okna, koji je od starine ležao na međama. Prije petnaest godina dade ga gvardijan silom utjerati u prozor franjevačkog zvonika u Slanome. Tom je prilikom taj divni primjerak starohrvatske ornamentike okresan i puknuo je s obje strane i po sredini na tri mjesta. (Sl. 27.)

Takvih krasnih ostataka ima i u župi dubrovačkoj i po Konavlima, na Mljetu u Babinu Polju, i sežu sve do Kotora, kako je to ispravno kazao prof. Strzygowski; ali ih ima i po svim otocima dubrovačkim, te mnoštvo na poluotoku Stonskom Ratu ili Pelješcu, a najviše ih je sačuvanih u samome Stonu.

I na sredini poluotoka Rata u varoši Janjini kod ruševine crkve sv. Jurja našlo se dosta odlomaka starohrvatske ornamentike. Jedan je komad arhitrava s trotračnim ukutnicama i rakovicama, s natpisom: In omine Domini ego

Pet(rus)...., a drugi je komad istog arhitrava; komad kapijela, različni ulomci trotračnih ukutnica, pletenaca te zavijača. (Slika 28., 29.)

Grad Ston je pun starohrvatskoga ukrasnog kamenja. To je čitavi muzej! Ston je bio znamenit trgovački grad već za Rimljana, municipij, a u VI. v. imao je već kršćansku biskupiju. Čuven bijaše i u doba, dok je poluotok pripadao oblasti Zahumlju, a Zahumlje Crvenoj Hrvatskoj, i osobito u X. v., kad se nad Zahumljem, Travunjom i Dukljom protezala vlast hrvatskih kraljeva. O tome nam svjedoče toliki ostaci starohrvatske ornamentike i starohrvatske crkve u Stonu. Osobito u predjelu zvanom Stari grad, gdje je nekada bio stari Ston, prije nego što je kupila g. 1535. dubrovačka republika poluotok od bosanske bana i prije nego što sazida g. 1555. zidine oko novoga sadašnjeg Stona.

Na pobocnim vratima franjevačke crkve sv. Nikole u Stonu dvije su divne starohrvatske ukrasne plohe. Jedna prikazuje granu s cvijećem i plicu, koja kljuje cvijeće, a u sredinu je umetnut kip sv. Nikole. S desne je strane druga ploha s takvim cvijetom bez plice. (Slika 30.)

Na apsidi crkve Gospe od Lužina u Stonu ima sa strane prozora dva veća ostatka starohrvatske ornamentike. (Slika 31. dolje.)

Pred crkvom Gospe od Lužina čuvaju se dvije velike starohrvatske ploče, što su nekada zacijelo bile na oltaru u nekoj drugoj crkvi, a možda i u ovoj istoj. (Sl. 31. gore.) Na slanci kod te crkve pri vrhu uzidana su dva fragmenta starohrvatska: zavijača i tri križa s trotračnim pletencem, slično onome na crkvi sv. Mihajla. Kao da su blizanci.

Na Mihajlu, brežuljku kod Stona, gdje je znamenita starohrvatska crkvice sv. Mihajla, ima nebrojeno odlomaka starohrvatske ornamentike. Tu su i vrata sa starohrvatskom ornamentikom, i to zavijača izvana i iznutra.*

Prije su ta vrata bila na staroj crkvi, a sad su na novijoj, koja je nastavak stare crkve.

Isto smo tako otkrili nedavno i dvije plohe na oltaru, koje su prije morale biti na oltaru prve crkve. (Sl. 52. dolje.)

I prozori su te crkve bili ukrašeni divnom ornamentikom starohrvatskom: zavijačama izvana, iznutra, gore, dolje, te trotračnim pletencem. Učitelj u Stonu g. Frano Vlašić, Stonjanin, otkrio je također divan prozor na podu u dumanskom samostanu.

Drugi je prozor na crkvi zatvoren, ali s različitim ulomcima transena, na većem komadu vide se u sredini golubice. (Slika 52. gore.)

Oko crkve, po samostanu, u dvorištu i na zgradama ima mnogo ostataka starohrvatske ornamentike. Tako se u kuhinji dumanskoj u uzidanim sjedalima nalazi divni trotračni pletenac, tako i na ždrijelu (pucalu) od četrnje (zdence), na zidu dvorišta, pa onda tri križa u zidu košare. (Sl. 55.) Tome trokrižu sličan je onaj na slanici kod crkve Gospe od Lužina u Stonskom polju. (Sl. 54.)

I u samostanskom dvorištu ima odlomak plohe starohrv. relijefa, i to kamen s rakovicama i evijetom. (Sl. 56.)

Kod stuba u tom dvorištu ima relijef, ako se ne varam, kunice, koja je razbijena i oblijepljena krećom. Vide se noge i rep. Tu je i starohrvatski prag iz X. v. (Sl. 53.)

Kad je propao starohrvatski slog, tada se razvio poslije XI. v. *hrvatsko-romanski* slog, koji je trajao sve do XV. v. i stvorio lijepa djela u većim gradovima, kao na pr. u Zadru i drugdje.

Prof. Strzygowski u spomenutom djelu na strani 47.—48. veli ovako: »Među svim narodima evropskog Istoka jedini su Hrvati, kod kojih nalazimo golemo mnoštvo ostataka unutrašnje opreme najstarijih crkava, kao

što su pregrade, natkrovlje i sl. Samo se Langobardi na zapadu mogu u tome s njima mjeriti. Otuda se daje protumačiti i to, zašto su stručnjaci dosada tako rado smatrali upoće starohrvatsku umjetnost dijelom langobardske umjetnosti. To je međutim bilo moguće do god. 1885. Bilo se naime posve uobičajilo, da se ono malo poznatih spomenika iz Dalmacije bez ikakva predomišljanja strpa zajedno s talijanskim primjercima iste vrste, od prilike onako, kako se prije i finska umjetnost obrađivala zajedno sa švedskom, ili armenska zajedno s georgijskom. No to se s hrvatskim umjetničkim spomenicima od 50 godina nazad ne da više raditi, — odonda naime, otkada su se od Siverića do Knina pronašli ostaci, koji su upravo zasjenili sve, što se do tada našlo u Italiji. Zato bismo danas mnogo bolje činili, da raspravljajući o spomenicima te vrste pozlažimo od Dalmacije, umjesto da se i dalje uporno služimo starim načinom u razmatranju tih pitanja. U Dalmaciji se od toga doba iskapalo na mnogo mjesta, te su otkriveni takovi ostaci, da bezuvjetno zaslužuju svaku pažnju, ako želimo biti na čistu s pitanjem evropske umjetnosti pod konac prve tisućgodišnjice.

Pogledajmo spomenik, koji je točno datiran: to je Branimirov kamen (Dux Chroatorum), nađen u Muću kod Splita s oznakom g. 888. Nad natpisom vidimo najprije trotračni pletenac, a onda redom spirale, koje se nadovezuju na trotračne peteljke. Takav bi spomenik trebao da ima u muzeju dolično mjesto, jer bi mnogi narodi s pravom mogli zavidati Hrvatima za tako stalno datirani i u jednom komadu tako dobro uščuvani spomenik. Slaveni, koji su došli sa Sjevera, imaju isto tako kao i Germani drugu umjetnost, nego što je ona, što su je na Sredozemnomu moru stvorili Grei i Rimljani, doselivši se ovamo tisuće godina prije njih; oni svi zajedno nijesu prvobitno poznavali prikazivanja ljudskoga lika. No zato nipošto nisu bili manje vrijedni u umjetnosti. Naprotiv danas biva

sve jasnije, da je oponašanje ljudskoga lika dosta često odvratilo umjetnost od njezinih čisto umjetničkih ciljeva. Ima dosta starohrvatskih umjetničkih motiva, koji se mnogo razlikuju od langobardskih, a nemaju u isti mah nikakve sličnosti s rimskim i bizantinskim.

Zabata je uobičajeni i omiljeni motiv starohrvatske plastike. Vidimo ga na slici sa Koločepa. Na njemu je prikazan valjada sv. Mihovil, na rubu su rakovice, pa tu je i zavijača. (Sl. 21.) Poznat je zabat kneza Mutimira u Splitu.

Takva ornamentika, kao kod nas, veli Prof. Strzygowski, nalazi se i na sjeveru, i na istoku, u Iranu i u Armeniji, a osobito kod sjeverno-germanskih naroda. Ali taj učenjak dobro primjećuje, da se na starohrvatsku umjetnost dosada nije obraćala prava pažnja. Istom se počelo na tome raditi prije nekih 50 godina; stoga su poznati arheolozi, ne poznavajući starosti i davnine starohrvatske umjetnosti, ni njezine izvore, sve te naše ukrase jednostavno okrstili ili bizantinskim ili langobardskim ili rimskim.

Strani arheolozi donekle su s prezирom gledali i cijelili staru umjetnost Hrvata, misleći, da su bili barbari i da su sve pozajmili od drugih naroda. To njihovo mišljenje obaraju naši umjetnički spomenici, koji svjedoče o razvitoj kulturi hrvatskoga naroda u doba hrvatske narodne dinastije.

Trotračni pletenac je jedan od najomiljenijih motiva starohrvatske umjetnosti. Susrećemo ga svugdje uz obalu Jadrana, doklegod se nekada prostirala hrvatska država i gdje živi hrvatski narod. Ima ga dakle i na teritoriju bivše dubrovačke republike, pa sve tamo do Kotora i Brijane.

O pletencu prof. Strzygowski veli ovako: »I Goti su poznavali pletenac, koji je kasnije postao značajan za langobardsku kao i za hrvatsku umjetnost. Činjenica je nadalje, da taj nakit dolazi već na gotskim predmetima od

kovine u zemljama sjeverno od Crnoga mora, kao i u Italiji, a isto tako i kod zapadnih Gota u Španiji. Time ne mislim naravno reći, da su baš samo Goti bili zastupnici toga višetračnog pletenca. Dapače on, je poznat kod svih sjevernih naroda, prije nego što se iz Azije i po evropskom sjeveru razvio životinjski ornament, koji se kasnije uz onaj stariji višetračnog pletenca počeo sve više upotrebljavati. Svakako je moguće, da su Goti prvi, dakle prije svih sjevernih naroda, udomili taj sjeverni nakit u Južnoj Evropi.«

Ptice i životinje nalazimo često na starohrvatskim ukrasima. Na plohi u crkvi sv. Nikole u Dubrovniku imamo četiri ptice; u crkvi sv. Stjepana u Dubrovniku iskopao se također jedan fragmenat s pticom; u dubrovačkoj župi u dominikovskoj crkvi nalazimo pticu, kao i na franjevačkoj crkvi u Stonu na uzidanom fragmentu, a kod sv. Mihajla u Stonu postoji fragmenat neke životinje, valjada kunice, u dvorištu, i dvije golubice na prozoru; na Koločepu na ostacima starohrvatske ornamentike ima kritelati grif, psi, zec i eroti. A svugdje vidimo trotračni pletenac, koji je eminentno obilježje starohrvatske plastike, kao i rakovica, zavijača, ukutnica i zabat.

Neki učeni Nijemac izjavio je: »Dok su vaši oci, stari Hrvati, u IX.—XI. v. imali ovako visoku kulturu, mi smo bili poludivlji.«

Metačka je republika doduše po dalmatinskoj Hrvatskoj postavila nekoliko kritelatih lavova sv. Marka, ali nije mogla izbrisati stare biljege hrvatskoga u toj zemlji, koja je bila kolijevka hrvatske države.